

A HELYI TÁRSADALMI TŐKE SZEREPE MAGYAR VIDÉKI TÉRSÉGEK FEJLŐDÉSÉBEN THE ROLE OF LOCAL SOCIAL CAPITAL IN DEVELOPMENT OF RURAL MICROREGIONS IN HUNGARY

Perger Éva

tudományos főmunkatárs, MTA KRTK, Regionális Kutatások Intézete, Alföldi Tudományos
Osztály, 6000 Kecskemét Rákóczi u. 3. tel: +36 30 992 1260, perger.eva@rkk.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

A „társadalmi tőke” a közelmúlt egyik legmeghatározóbb – bár ma is vitatott – társadalomtudományi fogalma. Előadásomban három vidéki járás példáján mutatom be a helyi társadalmi tőke szerepét a térségi fejlődésben. Vajon a helyi társadalmi tőke mennyiben képes hozzájárulni a kistérségi fejlődéshez? Mely elemei vezethetnek a helyi sikerhez, vagy kudarchoz? Létezik-e olyan fejlesztési modell, mely a helyi társadalmi tőke megerősítésére és mobilizálására épít? A tanulmány a szakirodalom feldolgozásán kívül két - nagymértékben empirikus módszerekre támaszkodó – kutatásom eredményeire támaszkodik. Az egyik az MTA és az MNVH együttműködésével 2012-2013-ban megvalósult komplex vidékkutatási program, a másik egy most záruló NKFI támogatással megvalósuló projekt. (K109269 „Az állam strukturális átalakulásaira adott intézményi és egyéni válaszok különböző földrajzi kontextusokban”).

SUMMARY

Although the meaning of “social capital” is a polemic issue it has become one of the most promising social science concepts of recent times. The main pillars of my presentation are case-studies on the role of local social capital in development of three Hungarian rural micro-regions. Has local social capital been able to add a surplus to the local development? Which elements could assist to the local development success or failure? Are there special local development models for mobilizing local social capital? Apart from literature review, the study is based on the empirical evidences of two different research projects. One is a complex research program on rural regions carried out in 2012-2013 and the other is an ongoing research program supported by the National Research Development and Innovation Office. (¹ K109269 'Institutional and individual responses to state restructuring in different geographical context')

1. HÁTTÉR

A társadalmi tőke fogalma és az erre alapozott koncepciók a múlt század a kilencvenes éveinek közepétől rohamosan elterjedtek a nemzetközi társadalomtudományi szakirodalomban (A legfontosabbak közül lásd Bourdieu, Coleman, Putnam, Fukuyama és Camagni munkásságát). A fogalom értelmezése, mérése, illetve pozitív és negatív hatásainak megítélése ma is vitatott és ellentmondásos, mégis erőteljes hatást gyakorolt a fejlesztéspolitika elméletére és gyakorlatára. Fejlesztési kérdésekkel foglalkozó elemzésekben a társadalmi tőke főleg mint a bizalom, a kapcsolati hálók, a társadalmi viselkedést szabályozó normák és a civil társadalmi aktivitás elegye jelenik meg, feltételezve, hogy javításával jelentősen és pozitívan befolyásolható egy-egy település, térség fejlődési pályája.

A társadalmi tőke fejlesztéspolitikai szerepe a szakemberek figyelmét hazánkban már a kétezres évek közepén felkeltette (Füzér-Sik-Gerő–Zongor 2005). A hazai tudományos érdeklődés is egyre

gyakrabban fordult a társadalmi tőke fogalma és annak területi, illetve fejlesztési aspektusai felé (Kovách 2007, Balogh 2012, Farkas 2013, Füzér 2013, Bodor-Grünhut 2014, Megyesi 2014, Nagy 2016, Rechnitzer 2016, illetve Századvég 78. különszám 2015). A munkákban gyakran megjelennek a társadalmi tőke elméletének vidéki vonatkozásai is (Kovách 2012, Füzér 2013, Csurgó-Megyesi 2016, Bodnár 2017). A fejlesztési gyakorlatban elsősorban a szociális város-rehabilitáció, illetve a helyi erőforrásokra építő vidékfejlesztési modellek kapcsán találkozhattunk a társadalmi tőke erősítését célzó beavatkozásokkal. Az elmúlt évek kutatásai azonban – elsősorban a LEADER tapasztalatok és a településközi együttműködések kapcsán - egyre pesszimistábban fogalmazzák az alulról építkező modellek sikerességét érintően (Ruszkai-Kovács 2013, Patkós 2014, Csurgó-Kovách 2015, Kassai-Aldorfainé 2017, illetve G. Fekete É 2014). Az uniós támogatások fejlesztési hatását vizsgáló tanulmányok utalnak arra is, hogy a vidéki térségek épp azért lettek a fejlesztéspolitikai vesztesei, mert meggyengülve találták magukat szemben az új rendszerrel. Nem csak hagyományos tőkeelemekben rendelkeztek alacsony kapacitásokkal, hanem kapcsolati háló és információhiányban is szenvedtek. Az olyan klasszikus vidéki „társadalmi tőke elemek”, mint a helyi közösségi hálózatok, a bizalom, a tradíciókon alapuló közös értékek pedig már a korábbi években erodálódtak. Többek szerint a projektlogikájú elosztás vidéken egyáltalán nem kedvezett a helyi társadalmi tőke megerősödésének. A projekt megközelítés és a bürokratikus eljárások gyakran visszavetették a helyi kreativitást, inkább a helyi szereplők közötti versenyt, mint az együttműködést erősítették. (Perger-Kovács-Lennert 2014, Perger 2015). Vidéki környezetben a helyi projektosztály gyakran hiányzott, így a helyi fejlődést meghatározó hatalmi struktúrában külső szereplők kaptak kulcsszerepet. A helyi fejlesztési szereplők (politikai elit, projektosztály, gazdasági és civil partnerek) kiegyensúlyozott együttműködését feltételező ideális európai modell helyett pedig nálunk gyakran a klientúra-építés, vagy a projektforrások helyi hatalmi szereplők általi „bekebelezése” érvényesült, ami a társadalmi tőke negatív hatásait erősítette fel. (Füzér 2013).

A társadalmi tőke helyi fejlődésre gyakorolt hatásait empirikus módszerekkel eddig viszonylag kevesen vizsgálták (Balogh 2012, Megyesi 2014, Csurgó-Megyesi 2016). E vizsgálatok hiánya késztetett arra, hogy két az utóbbi években folytatott, nagymértékben empirikus módszerekre támaszkodó kutatás (az MTA és az MNVH együttműködésével megvalósult vidékkutatási program 2012-2013, illetve a K109269 „Az állam strukturális átalakulásaira adott intézményi és egyéni válaszok különböző földrajzi kontextusokban” című NKFI támogatással megvalósuló és jelenleg záruló projekt) keretében készült esettanulmányaim eredményeit felhasználva vizsgáljam a helyi társadalmi tőke szerepét a vidéki térségek fejlődésében. Úgy tűnt ugyanis, hogy e kutatások esettanulmányainak három helyszíne remek terepet adhat ehhez a munkához, hiszen e mintatárségek nagyon sok jellemzőjükben hasonló adottságúak, de a társadalmi tőke fejlettségét illetően egyértelműen különböznek, valamint igen különböző fejlődési pályát jártak be az elmúlt évek során.

2. KUTATÁSI KÉRDÉSEK ÉS MÓDSZEREK

A vizsgálatban arra kerestem választ, hogy a helyi társadalmi tőke mennyiben volt képes hozzájárulni e vidéki kistérségek fejlődéséhez? Mely elemei, aspektusai vezethettek a helyi sikerhez, vagy éppen a kudarchoz? Működhet-e vidéki környezetben olyan fejlesztési modell, mely a helyi társadalmi tőke megerősítésére és mobilizálására épít?

Miután a társadalmi tőke mérésére megfelelő adatok és indikátorok nem állnak rendelkezésre és jómagam sem céloztam meg ilyen típusú adatfelvételt, elsősorban kvalitatív módszerekre támaszkodhattam, azaz a téma szempontjából újra feldolgoztam az esettanulmányok készítése során összegyűjtött információkat, dokumentumokat és elkészült interjúkat.

3. EREDMÉNYEK

3. 1. A mintatárségek alapvető jellemzői

A három mintatárség – a Kunszentmiklósi, a Balassagyarmati és a Mórahalmi járás - mindegyike tipikusan rurális társég, periférikus, vagy félperiférikus helyzetben. A Kunszentmiklósi járás Pest megye és Bács-Kiskun megye határán fekszik egyfajta belső periférián, míg a Balassagyarmati és a Mórahalmi járás a szlovák, illetve a szerb határ-menti külső periférián. Népeség számuk is hasonló, 28 ezer és 39 ezer fő közötti. A járásközpont város mindenhol viszonylag kicsi, az 5 000 és 20 000 fő közötti kategóriába esik, bár Balassagyarmat kissé kiemelkedik 15 ezer főt meghaladó lakosság számával. A társégek településszerkezete különböző, hisz a Balassagyarmati járás tipikusan aprófalvas, így a központi városon kívül 28 község tartozik hozzá, míg a másik két alföldi járáshoz csupán 9-10 település. A Kunszentmiklósi járásban a járásközpont városon kívül még két másik település is városi rangot élvez, Mórahalom környékén pedig a tanyás településszerkezet jelent speciális adottságot. A 2012-2013-ban végzett vidékkutatásunk komplex vidéktípusait tekintve valamennyi járás leszakadó, stagnáló társégtípusba tartozott. (Kovács-Farkas-Perger 2015). Ugyan a használt tipizálási módszerünk alapján a Mórahalmi erősen agrárfüggő, míg a másik két társég nem agrárfüggő kategóriába került, az agrárium szerepe mindegyik társégben viszonylagosan jelentős. Balassagyarmat környékén az állattenyésztésnek és a bogyós gyümölcsök termesztésének, Kunszentmiklós környékén az öntözéses zöldségtermesztésnek és a legeltető állattartásnak, míg Mórahalom környékén a zöldség és gyümölcs termesztésnek, melegházi kultúráknak voltak erőteljes hagyományai. Mindhárom társég jelentős környezeti értékekkel és különleges természeti erőforrásokkal rendelkezik. Kunszentmiklós társégében a Soroksári-Dunaág, a Nemzeti Park valamint a NATURA 2000 területek magas aránya, Mórahalmon a magas napsütéses órák száma és a jól feltárható termásvíz, Balassagyarmat társégében az erdőszűlség és a természeti - táji – környezeti változatosság fontos természeti erőforrásokat jelent. Statisztikai mutatók alapján a humán és társadalmi erőforrások tekintetében mindhárom társég viszonylag kedvező adottságokkal rendelkezik, gazdasági mutatóik azonban kedvezőtlenek. Mindhárom járásnak jelentősek történelmi, kulturális hagyományai, de kiemelkedik közülük Balassagyarmat igen gazdag kulturális örökségével és erős civil társadalmával.

3.2. Fejlesztések és fejlődés a három mintatárségben

Saját források hiányában a magyar vidéki társégekben az elmúlt húsz évben a legfontosabb szerepet a fejlesztésekben a hazai költségvetési, illetve az uniós támogatások játszották. (Perger-Kovács-Lennert 2014). A három járás (Az érintett járások területe alig különbözik a korábbi kistérségektől, így a teljes időszakban lehetőség van az összehasonlításra. Csupán a Mórahalmi járáshoz csatlakozott másik kistérségből egyetlen község, a 3 500 lakosú Zombó, a másik két esetben a járás és a korábbi kistérség területe megegyezik) igen különböző teljesítményt nyújtott e támogatások lehívása szempontjából (1. táblázat). A Mórahalmi járás összesítésben kimagasló teljesítményt mutatott szinte valamennyi forrástípus lehívásában, és szinte valamennyi időszakban. A Kunszentmiklósi járás átlagosan teljesített, csupán az EMVA támogatások lehívásában jeleskedett. A Balassagyarmati járás viszonylag szerény teljesítményt nyújtott, csak a 2004 előtti hazai támogatások esetén került az átlagos színvonal fölé, az uniós támogatások lehívásában azonban már egyértelműen sikertelen volt.

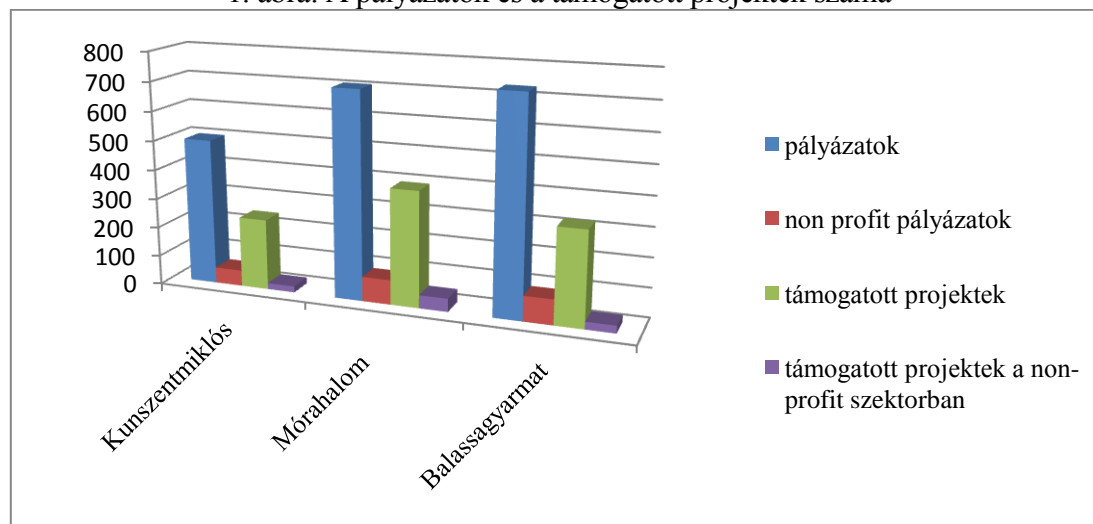
1. táblázat: A fejlesztési támogatások abszorpciója a támogatások forrása, illetve a különböző támogatási ciklusok szerint

	Kunszentmiklós	Mórahalom	Balassagyarmat
ÖSSZESÍTETT TELJESÍTMÉNY	ÁTLAGOS	KIMAGASLÓ	VISZONYLAG SZERÉNY
Nemzeti támogatások	átlagos	<i>kimagasló</i>	<i>átlag feletti</i>
EU kohéziós források	átlagos	<i>kimagasló</i>	<i>átlag alatti</i>
EMVA források	<i>kimagasló</i>	<i>átlag feletti</i>	<i>átlag alatti</i>
2004 előtt	átlagos	átlagos	<i>átlag feletti</i>
2004-2006	<i>átlag alatti</i>	<i>kimagasló</i>	<i>átlag alatti</i>
2007-2010	átlagos	<i>kimagasló</i>	<i>átlag alatti</i>
2011-2013	<i>átlag alatti</i>	átlagos	átlagos

Forrás: saját szerkesztés „A hazai területfejlesztési támogatási rendszer átfogó értékelése” NFGM (2009) és a www.palyazat.gov.hu adatai alapján

A strukturális alapok forrásainak elnyerése terén a pályázati aktivitás igen erőteljes volt mind a Mórahalmi, mind a Balassagyarmati térségben, de ez utóbbi sokkal kevésbé volt sikeres. (1. ábra). Különösen igaz ez a non-profit szektorra. A Kunszentmiklói térségre sem az aktivitás, sem a sikeresség nem volt igazán jellemző.

1. ábra: A pályázatok és a támogatott projektek száma

Forrás: saját szerkesztés a www.palyazat.gov.hu adatai alapján

Mint általában a vidéki térségekben, ezekben a járásokban is a közszféra szereplői domináltak a fejlesztésekben és nyerték el a legtöbb támogatást. Arányuk a 2007 és 2013 közötti időszakban mindhárom térségben megközelítette, sőt Mórahalmon el is érte az 50 %-os arányt. A privát szektor aránya a támogatásokon belül az országos átlagtól mindhárom térségben és mindkét időszakban elmaradt. A civil szektor által elnyert támogatások súlya az 1. NFT időszakában mindhárom térségben az országos átlagot meghaladta, de 2007-től már csak Mórahalmon volt így, míg a másik két térségben jelentősen visszaesett.

A lehívott támogatások összegében a népességszám szerint legkisebb Mórahalmi térség valamennyi időszakban jócskán felülmúlta a másik két térséget. Összesen 34,33 milliárd Ft támogatást használt fel az I. NFT (2004-2006), az ÚMFT (2007-2010) és az Új Széchenyi Terv (2011-2013) forrásaiból, míg a Kunszentmiklósi térség csupán 14,57 milliárd, a Balassagyarmati pedig csak 13,96 milliárd forintot. Kunszentmiklós viszonylag jobban teljesített az ÚMFT forrásainak lehívásában (9,22 milliárd Ft), Balassagyarmat pedig az Új Széchenyi terv forrásai kapcsán (6,29 milliárd Ft). Ha az elnyert támogatások és a végül kifizetett támogatások összegét, illetve egymáshoz való viszonyát nézzük a különböző időszakokban, elmondható, hogy a projektek megvalósításában szintén Mórahalom járt élen mindhárom időszakban, míg a másik két térségnek nem sikerült teljességgel lehívnia az elnyert támogatásokat. Bár az ÚMFT ideje alatt Kunszentmiklós több támogatást nyert el, mint Mórahalom (31,62 milliárd Ft-ot szemben a mórahalmi 20,24 milliárd Ft-tal), de egy a Duna-menti Vízügyi Igazgatóság által elnyert nagy projekt végrehajtásának elmaradása kudarcot, és sokkal alacsonyabb lehívott összeget jelentett (9,22 milliárd Ft-ot szemben a mórahalmi 20,99 milliárd Ft-tal). Az Új Széchenyi Terv idején pedig hiába volt a Balassagyarmati térségben elnyert támogatási összeg a három térség közül a legmagasabb (12,86 milliárd Ft, szemben a mórahalmi 11,40 és a kunszentmiklósi 5,98 milliárd Ft-tal), végül lehívni csak 6,29 milliárd Ft-ot sikerült (Mórahalmon 11,25 milliárd Ft-ot, míg Kunszentmiklóson csupán 4,37 milliárd Ft-ot).

A különböző támogatás-lehívási teljesítmény a három járás fejlődésében is egyértelműen megmutatkozott. A kistérségek, járások fejlődési dinamikáját komplex mutatók alapján vizsgáló több kutatás is kimutatta Mórahalom javuló, illetve a másik két járás romló helyzetét. (Fertő-Varga 2015, Pannon–Revita–Hétfá–Budapest Int. 2013) Ez a trend a hivatalos KSH besorolásban, illetve a kedvezményezettséget szabályozó kormányrendeletek mellékleteiben is tükröződik. Míg 2007-ben a Mórahalmi kistérség a 41-ik legkevésbé fejlett térség volt az országban, és a „leghátrányosabb helyzetű” kategóriába került, 2014-ben már a 69-ik lett, így ma már csak „kedvezményezett”, de nem a legrosszabb helyzetű, azaz „fejlesztendő” besorolású járás. A Kunszentmiklósi térség „pozíciója” romlott, az 56-ikról az 51-ik helyre került, besorolása „hátrányos helyzetű” kistérségről „fejlesztendő-kedvezményezett” járásra változott. A Balassagyarmati kistérség 2007-ben 97-ikként egyáltalán nem került a támogatott kategóriákba, míg 2014-ben 95-ikként már a kedvezményezett járások csoportját gyarapította.

3.3. Társadalmi tőke a mintatárségekben

A helyi társadalmi tőke jellemzésének csupán néhány aspektusára szorítkozhatunk, mivel kifejezetten ezt célzó empirikus kutatás nem volt a három térségben. A rendelkezésre álló adatok és információk birtokában mégis érdekes következtetésekre juthatunk.

A társadalmi tőke színvonalának mérésére - más adatok híján - gyakran alkalmazzák a non-profit, illetve civil szervezetek 1000 lakosra jutó számát, amely KSH adatok szerint jelentősen különbözött a három térségben. Míg a Balassagyarmati járásban ezek a mutatók 2000 és 2010 között rendre meghaladták, azután pedig közelítették az országos átlagot, a másik két térségben jelentősen elmaradtak attól. A legalacsonyabb értékeket - a 2000-es év kivételével - minden évben a Kunszentmiklósi járásban mérték, itt még a non-profit szervezetekre vonatkozó szabályok változása sem hozott érdemi változást. Mórahalmon azonban egyértelműen megfigyelhető volt egyfajta javuló tendencia.

A civil szektor jellegét tekintve jelentősen különbözött a három térség. A Mórahalmi járásban az önkormányzatok erőteljes közreműködésével épült ki és erősödött meg a civil szektor és a két szektor személyi összetételét tekintve is erőteljesen összefonódott. Jól jellemzi a helyzetet egy civil interjúalanyom mondata: „Mi az önkormányzat meghosszabbított kezei vagyunk?”. Balassagyarmat térségében erőteljesek voltak a civil hagyományok, és a civil szervezetek jellemzően önerőből, alulról építkeztek. Helyzetüket nehezítette, hogy a közszférától érdemben

kevés támogatást kaptak, sőt amint egy interjúalany elmondta: „Az erős civil aktivitás ebben a régióban politikai okokból néha hátránynak számít a támogatások szempontjából”. Kunszentmiklós térségében a civil aktivitás szinte csak települési rendezvények szervezésére korlátozódott, és idézve egy interjút „Senki nem érti itt a szakmai feladatokat ellátó civil szervezet jelentését”.

A partnerségi, együttműködési kultúra szempontjából is különböznek a térségek. Mórahalmon egyértelműen a központi város önkormányzata fogja össze és koordinálja a különböző térségi szereplők (önkormányzatok, vállalkozások, civilek) tevékenységét. A térségi és többszereplős gondolkodás a fejlesztési gyakorlatnak is szerves része. Kunszentmiklóson sem a települési, sem a térségi szinteken nem jellemző az érdemi együttműködés. A három – tradicionálisan az állami szektortól függő - város (Kunszentmiklós, Dunavecse, Szabadszállás) versenyez egymással. Csupán az agrárszektorhoz és a vidékfejlesztéshez kapcsolódó szereplők köre az, mely térségi szinten is viszonylag jól megszervezett. Balassagyarmaton a fragmentált térszerkezet eltérő fejlesztési filozófiákat, és jellemzően a járathatáron túlnyúló „táji” együttműködéseket eredményezett. (Pl. Ipolymente, Cserhát Naturpark területe). Ugyan néhány községben igen erős a különböző helyi szereplők összefogása, de az egész térségben erőteljesen tapasztalható egyfajta kiábrándultság az alulról építkező kezdeményezések kudarcai miatt.

Helyi projektosztály kialakulása egyik térségben sem jellemző. Kunszentmiklóson, illetve Balassagyarmaton a pályázatokban, projektmenedzsmentben főleg a térségen kívüli cégekre támaszkodnak. Balassagyarmat térségében a civil szektor megpróbált saját tudásra és hálózatra szert tenni, de sajnos kevés pályázati sikerrel. Mórahalmon főleg az önkormányzat, vagy az önkormányzati cégek munkatársai végzik a projektmenedzsment feladatokat. A személyi összefonódás e téren is megfigyelhető a civilekkel, de az önkormányzat még a vállalkozók pályázatainak egyfajta összehangolásában, segítésében is szerepet vállal.

A Mórahalmi járásban a térségen túlnyúló kapcsolatok meghatározó szereplője a 1994 óta folyamatosan pozíciójában lévő, fiatal, felkészült és karizmatikus polgármester, aki az országos politikába is beágyazott. Ő tudatosan segítette a térség más szereplőinek (más polgármesterek, intézményvezetők, civilek, sőt vállalkozások) beépülését a felsőbb szintű és helyi hálózatokba. Kunszentmiklós térségében igen gyakoriak a polgármestercserék leginkább az aktuális országos politikai irányvonalat követve, a külső kapcsolatrendszerek így nem stabilizálódnak. A gazdák saját gazdasági hálózatukra, illetve a gazdakörökre támaszkodnak. A politikai megosztottság jelen van a Balassagyarmati térségben is, az interjúk szerint azonban a helyi és külső hálózatok leginkább a gazdasági érdekek mentén szerveződtek, gyakran a politikai ellentéteket is felülírva. A civilek ugyan tagjai voltak országos hálózatoknak, de a szektor gyengülésével e szerveződések elvesztették jelentőségüket.

4. KÖVETKEZTETÉSEK

Mindhárom eset azt bizonyítja, hogy a helyi siker döntő faktora a különböző helyi szereplők (köz-, magán. civil) többszintű (település, járás) együttműködése, melynek fő katalizátora leginkább a központi város önkormányzata lehet. A Balassagyarmati járás példája szerint a civil aktivitás önmagában nem feltétlenül konvertálható valós társadalmi tőkévé. A különleges és erős néprajzi, kulturális, történelmi hagyományok csupán a helyi identitást erősítik, de kevés az érdemi hatásuk a térségi fejlődésre. Kunszentmiklós esete arra jó példa, hogy a vertikális politikai kapcsolatok megléte - amelyben a térség szereplői a leginkább bíznak - nem feltétlenül járul hozzá a sikerhez, ha nincs mögötte erős helyi és térségi összefogás. A helyi agrárszereplők jó teljesítménye itt valószínűleg épp a horizontális szervezettségen alapul. Mórahalom esete arra példa, hogy a helyi társadalmi tőke erősítésén alapuló modell sikeres lehet, ha a különböző társadalmi tőke elemek egyensúlyára épít. A karizmatikus és stabil vezető, a városi önkormányzatra támaszkodva jelentős

eredményeket ért el a helyi közösségfejlesztésben, a helyi gazdasági és civil szereplők megerősítésében, valamint a települési, térségi, sőt a térségen túlnyúló hálózatok szervezésében (pl. határ-menti szerveződések, Homokhátság településeinek összefogása stb.). Itt gyakorlatilag a polgármester személyes társadalmi tőkéjét volt képes közösségi társadalmi tőkévé alakítani.

5. IRODALOMJEGYZÉK

- Balogh, P. (2012) Kontraproduktivitás a fejlesztéspolitikában? Az EU-források felhasználásának gazdaságsszociológiai elemzése Ph.D értekezés
- Bodnár G. (2017) A társadalmi tőke sajátosságai vidéki terekben. Magyar vidék - Perspektívák, megoldások a XXI. században, SZEI Agrár és Gazdaságtudományi Kar I. Vidékfejlesztési Konferencia, 2017. október 17. Szarvas konferenciakötete VI. szekció
- Bodor, Á. – Grünhut, Z. (2014) Dilemmák a területi tőke modelljének alkalmazhatóságáról, Tér és Társadalom 28. évf. 3. szám pp. 3-17
- Csurgó, B. – Kovách, I. –Mathieu, N. (2015) The LEADER Programme in Hungary - Bottom-up Development with Top-down Control? In: Leo Granberg, Kjell Andersson, Imre Kovách (szerk.) Evaluating the European Approach to Rural Development: Grass-roots Experiences of the LEADER Programme. Surrey: Ashgate, pp. 53-77.
- Csurgó B.,- Megyesi, B. (2016): Területi integráció és fejlesztéspolitika: Esettanulmány a Vértesi Natúrpark példáján. Metszetek, 5 (3). pp. 41-63.
- Farkas, Z. (2013) A társadalmi tőke fogalma és típusai Szellem és Tudomány 4. évf., 2013, 2: pp. 106-133
- Fertő, I. & Varga, Á. (2015) Az európai uniós támogatások hatása a kistérségek helyzetére Tér és Társadalom 29(1), pp.116–131.
- Füzér, K. – Sik, E.– Gerő, M. – Zongor, G. (2005): A társadalmi tőke növelésének lehetőségei fejlesztéspolitikai eszközökkel. Budapest, kutatási jelentés Fejlesztéspolitika társadalmi hatásai 4. TÁRKI
- Füzér, K. (2013) The project class: making and breaking social capital in urban and rural development Szociális Szemle 2013/1-2. pp. 28-34
- G. Fekete, É. (2014) Cross-community Cooperation in Post-socialist Hungarian Rural Space, In: Szerk.: Kasabov Edward Rural Cooperation in Europe. Basingstoke; New York: Palgrave, 2014. pp. 68-100.
- Kassai, Zs. - Áldorfainé Czabada, L. (2017) *Az immateriális tőke vizsgálata a hazai LEADER helyi akciócsoportokban = The examination of immaterial capital in the Hungarian LEADER local action groups.* Studia Mundi – Economica, 4 (4). pp. 12-28.
- Kovách, I. (2007): A fejlesztéspolitika projektjesítése és a projektosztály. Hozzászólás a projektjesítés következményei vitához. Szociológiai Szemle 3–4, pp. 41–59.
- Kovách, I. (2012) Vidék az ezredfordulón Argumentum, Budapest p. 244
- Kovács, A. D., Farkas, J. Zs., Perger, É. (2015): [A vidék fogalma, lehatárolása és új tipológiai kísérlete](#) Tér és Társadalom 29. évf. 1 sz. pp. 11-34
- Megyesi, G. B. (2014): Fejlesztéspolitika helyben. Doktori értekezés, ELTE, Szociológiai Doktori Isk. p. 230
- NFGM. (2009): A hazai területfejlesztési támogatási rendszer átfogó értékelése. p. 236
- Nagy, G. D. (2016): Társadalmi tőke és területi kötődés Magyarországon Belvedere, Szeged
- Pannon Elemző Iroda, Revita Alapítvány, Hétfő Elemző Központ, Budapest Intézet (2013) A fejlesztési források szerepe a leszakadó térségek dinamizálásában. p. 140
- Patkós, Cs. (2014): A LEADER program Európában és Magyarországon. Educatio 2014/3, pp. 394-402
- Perger, É., Kovács, A. D., Lennert, J. (2014): Fejlesztési tapasztalatok vidéki térségekben. A falu 29:(2) pp. 39-50.
- Perger, É. (2016): Local Responses to the Structural Changes of National Development Policy in Hungarian Rural Regions Eastern European Countryside 22:(1) pp. 69-83.
- Rechnitzer, J. (2016): A területi tőke a városfejlődésben. A Győr-kód. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, p. 272
- Ruszkai, Cs. – Kovács, T. (2013): The Community Initiative LEADER I and the implementation and results of the Hungarian Pilot LEADER programme in rural development, Bulletin of Geography. Socio-Economic Series nr 19, pp. 87-97
- Századvég 78 „Társadalmi tőke” különszám (2015)